

Cuprins

<i>Studiu introductiv (Zoe Petre)</i>	5
<i>Nota traducătorului</i>	15

Cartea întâi

PÎNĂ LA ABOLIREA REGALITĂȚII ROMANE

Capitolul I. <i>Introducere</i>	19
Capitolul II. <i>Primele migrații în Italia</i>	23
Capitolul III. <i>Așezarea latinilor</i>	37
Capitolul IV. <i>Începuturile Romei</i>	45
Capitolul V. <i>Constituția originară a Romei</i>	54
Capitolul VI. <i>Non-cetățenii și constituția reformată</i>	72
Capitolul VII. <i>Hegemonia Romei în Latium</i>	82
Capitolul VIII. <i>Triburile umbro-sabelice. Începuturile samniților</i>	91
Capitolul IX. <i>Etruscii</i>	95
Capitolul X. <i>Grecii în Italia. Supremația maritimă a etruscilor și cartaginezilor</i>	101
Capitolul XI. <i>Dreptul și justiția</i>	114
Capitolul XII. <i>Religia</i>	124
Capitolul XIII. <i>Agricultura, meșteșugurile și comerțul</i>	140
Capitolul XIV. <i>Măsurile și scrierea</i>	152
Capitolul XV. <i>Arta</i>	162

Cartea a doua

DE LA ABOLIREA REGALITĂȚII ROMANE PÎNĂ LA UNIFICAREA ITALIEI

Capitolul I. <i>Modificarea constituției. Limitarea puterii magistraților</i>	177
Capitolul II. <i>Tribunatul poporului și decemvirii</i>	191

Capitolul III. <i>Egalizarea stărilor și noua aristocrație</i>	206
Capitolul IV. <i>Prăbușirea puterii etrusce. Celții</i>	228
Capitolul V. <i>Supunerea latinilor și campanienilor de către Roma</i>	241
Capitolul VI. <i>Italicii împotriva Romei</i>	253
Capitolul VII. <i>Regele Pyrrhos împotriva Romei și unificarea Italiei</i>	268
Capitolul VIII. <i>Dreptul. Religia. Artă războiului. Economia.</i> <i>Naționalitatea</i>	299
Capitolul IX. <i>Artă și știință</i>	317

Cartea a treia

DE LA UNIFICAREA ITALIEI PÎNĂ LA SUPUNEREA CARTAGINEI ȘI A STATELOR GRECEȘTI

Capitolul I. <i>Cartagina</i>	335
Capitolul II. <i>Războiul dintre Roma și Cartagina</i> <i>pentru stăpînirea Siciliei</i>	351
Capitolul III. <i>Extinderea Italiei pînă la hotarele sale naturale</i>	373
Capitolul IV. <i>Hamilcar și Hannibal</i>	387
Capitolul V. <i>Războiul lui Hannibal pînă la bătălia de la Cannae</i>	405
Capitolul VI. <i>Războiul lui Hannibal de la Cannae pînă la Zama</i>	423
Capitolul VII. <i>Occidentul de la pacea lui Hannibal pînă la sfîrșitul</i> <i>celeia de-a treia perioade</i>	461
Capitolul VIII. <i>Statele orientale și al doilea război macedonean</i>	474
Capitolul IX. <i>Războiul împotriva lui Antiochos al Asiei</i>	501
Capitolul X. <i>Al treilea război macedonean</i>	522
Capitolul XI. <i>Guvernul și guvernații</i>	543
Capitolul XII. <i>Agricultura și finanțele</i>	573
Capitolul XIII. <i>Religia și moravurile</i>	592
Capitolul XIV. <i>Literatura și artă</i>	605

Capitolul VI

Italicii împotriva Romei

În timp ce romanii se băteau pe Liris și pe Volturnus, sud-estul peninsulei era zgduuit de alte lupte. Bogata republică comercială tarentină, din ce în ce mai amenințată de hoardele lucaniene și mesapiene, neîncrezându-se, și pe bună dreptate, în propriile arme, a câștigat cu vorbe frumoase și bani buni condotierii patriei-mamă : regele Spartei, Archidamos, a venit în ajutorul compatrioților săi cu trupe numeroase și a fost bătut de lucanieni în aceeași zi în care Filip a învins la Chaeroneia (416, **338**) – drept pedeapsă, au spus grecii pioși, pentru participarea lui și a oamenilor săi, cu nouăsprezece ani în urmă, la jefuirea sanctuarului din Delphi. Locul lui a fost luat de un comandant mai puternic, Alexandru Molossul, fratele Olimpiei, mama lui Alexandru cel Mare. În afara trupelor pe care le-a adus, a reunit sub stindardele sale contingentele cetățitor grecești, îndeosebi pe cele ale tarentinilor și metapontinilor, de asemenea poediculii (din jurul localității Rubi, astăzi Ruvo), care, precum grecii, se simțeau amenințați de națiunea sabelică, și, în fine, chiar pe exilații lucanieni, al căror număr considerabil denotă violentele tulburări din sînul acestei confederații. Astfel, s-a văzut în curînd superior inamicului. Consetia (Consenza), sediul confederației, a căzut în mîinile sale. În van samniții se grăbesc în ajutorul lucanienilor ; Alexandru învinge forțele lor unite la Paestum, îi îngenunchează pe daunieni lîngă Sipontum și pe mesapi în partea sud-estică a peninsulei. A ajuns fulgerător să stăpînească de la o mare la alta și era în măsură să le întindă romanilor mîna pentru a-i ataca în comun pe samniți în inima teritoriilor lor. Dar asemenea succese nesperate nu erau dorite de comerțianții din Tarentum, care s-au însăpăimîntat ; între ei și căpitanul lor, care venise ca un soldat mercenar și care era pe cale de a întemeia în Occident un imperiu elen, precum nepotul său în Orient, a izbucnit războiul. Alexandru s-a aflat la început în avantaj ; el a smuls tarentinilor Heracleia, a restaurat Turii și se pare că a lansat o chemare către ceilalți greci din Italia de a se uni sub scutul său împotriva tarentinilor, încercînd, concomitent, să mijlocească pacea între aceștia și populațiile sabelice. Proiectele sale grandioase au găsit însă un slab ecou la grecii dezarmați și descurajați, iar inevitabila schimbare de partide i-a înstrăinat pe primii săi aliați, lucanienii ; el a fost ucis la Pandosia de mîna unui emigrat lucanian (422, **332**). Odată cu moartea sa, lucrurile se vor întoarce

în esență în matca lor originală. Orașele grecești s-au văzut din nou izolate și au fost nevoite să se apere, după propriile puteri, prin tratate, achitarea unui tribut sau ajutor extern; de exemplu, Crotona i-a respins în anul 430 (324) pe brutieni cu ajutorul Siracusei. Triburile samnite au câștigat din nou preponderența și, în pofida grecilor, puteau să-și orienteze din nou atenția spre Campania și Latium.

Aici însă se produsese o cotitură profundă. Confederația latină fusese sfărâmată și distrusă, ultima rezistență a volsrilor anulată, meleagurile campaniene, cele mai bogate și mai frumoase ale peninsulei, se aflau în stăpânirea bine consolidată și necontestată a romanilor, al doilea oraș al Italiei trecuse sub suzeranitate romană. În timp ce grecii și samniții se luptau între ei, Roma se înălțase aproape nestingherită la o poziție dominantă care nu mai putea fi primejduită de nici un popor din peninsulă, dacă ar fi acționat singur, și care îi amenința pe toți cu jugul roman. O acțiune simultană a tuturor popoarelor, care, fiecare în parte, n-ar fi fost capabile să se opună în fața Romei, ar fi putut rupe eventual lanțurile înainte de făurirea lor definitivă, dar clarviziunea, curajul și dăruirea necesare unei asemenea coaliții a nenumăratelor comunități urbane sau populații, în cea mai mare parte ostile sau străine unele de altele, nu au fost întrunite; ele vor apărea atunci când va fi prea târziu.

După prăbușirea puterii etrusce și după declinul republicilor grecești, confederația samnită a rămas cea mai importantă putere din Italia, alături de Roma, și, concomitent, cea care era cel mai mult și mai nemijlocit amenințată de spiritul cuceritor al romanilor. În consecință, ei i-a revenit primul loc și povara cea mai grea în lupta pentru libertate și autonomie pe care au trebuit s-o poarte italicii împotriva Romei. Samniții puteau să conteze pe sprijinul micilor populații sabelice – vestinii, frentanii, marucinii – și pe cel al altor cantoane mai mărunte, care trăiau într-o izolare rurală în ținuturile lor muntoase și care n-au rămas surde la chemarea unui trib înrudit ce-i îndemna la apărarea bunurilor comune. Mai important ar fi fost ajutorul elenilor campanieni și al celor din Grecia Mare, îndeosebi al tarentinilor, cel al puternicilor lucanieni și brutieni. Însă în parte, moliciunea și nestatornicia demagogilor care dominau Tarentumul și amestecul cetății în problemele siciliene, în parte disensiunile interne din sânul confederației lucaniene, în parte și înainte de toate, ura profundă care-i diviza pe elenii din Italia de Sud și opresorii lor, lucanienii, ofereau slabe speranțe pentru o alianță a Tarentumului și a lucanienilor cu samniții. Din partea marsilor, vecinii cei mai apropiați ai romanilor, cu care trăiau de mult timp în relații pașnice, nu se putea aștepta mai mult decât o participare formală sau neutralitatea; apulii, străvechi și îndârjiți inamici ai sabelilor, erau, firesc, aliații romanilor. În schimb, se putea spera ca îndepărtații etrusci, după ce va fi înregistrată prima victorie, să se asocieze ligii și n-ar fi fost imposibilă nici o răscoală în Latium sau în ținutul volsrilor și hemicilor. Înainte de toate însă, samniții, etolienii italici, care conservaseră întreaga energie națională, trebuiau să aibă încredere în propria putere pentru a rezista într-o luptă inegală, ceea ce ar fi făcut astfel încât celelalte popoare să se rușineze de inactivitatea lor, să poată delibera fără constrângere și să-și poată uni forțele. O singură

victorie ar fi putut mai apoi să aprindă văpaia insurecției în jurul Romei. Istoria nu-i poate refuza acestui popor nobil meritul de a-și fi înțeles și îndeplinit datoria.

Vrajba dintre Roma și Samnium dura de mai mulți ani din cauza agresiunilor continue pe care și le permiteau romanii pe Liris, dintre care aceea terminată cu întemeierea cetății Fregellae în 426 (328) a fost ultima și cea mai importantă. Motivul izbucnirii conflictului l-au oferit însă grecii din Campania. Cetățile gemene Palaeopolis și Neapolis, care au format o unitate politică și au stăpînit, după toate aparențele, și insulele grecești din golf, erau singurele comunități de pe teritoriul roman care nu fuseseră încă supuse. Informații asupra intențiilor Romei de a lua în stăpînire aceste cetăți, tarentinii și samniții au hotărît să le-o ia înainte ; și dacă tarentinii, atît din cauza moliciunii lor, cît și a depărtării, n-au putut să traducă acest plan în fapt, samniții vor cantona, într-adevăr, o garnizoană puternică la Palaeopolis. Imediat însă, romanii vor declara războiul – nominal, palaeopolitanilor, dar, de fapt, samniților (427, 327) – și vor începe asediul cetății. Prelungirea acestuia a atras însă nemulțumirea grecilor, lezați de perturbarea comerțului lor și de prezența garnizoanei străine ; romanii, ale căror eforturi au fost îndreptate în întregime spre îndepărtarea statelor de mîna a doua sau a treia de coaliția a cărei formare se prefigura, se vor grăbi, din momentul în care grecii se vor arăta dispuși să negocieze, să le acorde condițiile cele mai favorabile : deplina egalitate în drepturi și scutirea de serviciul militar pe uscat, alianță egală și pace perpetuă. După ce palaeopolitani s-au dezbatut prin viclenie de garnizoană, tratatul a fost semnat în anul 428 (326). Orașele sabelice de la sud de Volturnus, Nola, Nuceria, Herculaneum și Pompei, au luat, la începutul războiului, partea samniților ; numai că, fie datorită poziției lor expuse, fie datorită uneltirilor romanilor, care vor încerca, prin vicleșug și promisiuni, să atragă partidele optimaților din aceste orașe de partea lor, avînd un precedent fericit în cazul cetății Capua, puțin după căderea Palaeopolisului aceste orașe se vor declara în favoarea Romei sau neutre. Un succes și mai important a fost înregistrat de romani în Lucania, unde poporul, instinctiv, se pronunțase pentru tabăra samnită ; dar întrucît alianța cu samniții ar fi implicat și încheierea unei păci cu tarentinii, iar majoritatea stăpînilor Lucaniei nu era dispusă să înceteze fructuoasele expediții de jaf, romanii au reușit să încheie cu Lucania un tratat care s-a dovedit de neprețuit : tarentinii vor fi ținuți permanent ocupați, întreaga putere a Romei putîndu-se astfel concentra împotriva samniților.

În felul acesta, Samnium a fost izolat din toate părțile ; abia dacă i-au trimis contingente unele dintre districtele muntoase din est. În anul 428 (326) a început războiul pe teritoriul propriu-zis al samniților ; unele cetăți de pe granița campaniană, ca Rufrae (între Venafrum și Teanum) și Allifae au fost ocupate de romani. În anii următori, armatele romane au străbătut teritoriul samnit, luptînd și jefuind pînă în ținutul vestic și pînă în Apulia, unde au fost primite cu brațele deschise ; peste tot s-au aflat într-un avantaj decisiv. Samniții au fost descurajați ; ei au trimis prizonierii romani în patrie și, odată cu ei, cadavrul șefului partidei adevrate a războiului, Brutulus Papius, care nu i-a așteptat pe călăii romani după ce adunarea poporului samnit a hotărît să ceară

pacea și să-și asigure condiții mai puțin dure prin extrădarea celui mai valoros comandant. Dar după ce rugămintea umilă, aproape imploratoare, a fost refuzată de către adunarea populară romană (432, 322), samniții se vor pregăti pentru o ultimă și disperată rezistență sub noul lor conducător Gavius Pontius. Armata romană, care, sub conducerea celor doi consuli din anul care a urmat (433, 321), Spurius Postumius și Titus Veturius, se afla lângă Calatia (între Caserta și Maddaloni), a primit știrea, confirmată de spusele multor prizonieri, că samniții ar fi înconjurat Luceria și că importanta cetate, care era cheia Apuliei, s-ar afla în mare primejdie. Tabăra a fost părăsită fără întârziere. Pentru a putea ajunge la timp nu s-a ales alt drum decât cel care trecea prin teritoriul inamic, acolo unde, mai târziu, drept continuare a *Viae Appiae*, va fi construit drumul roman de la Capua, prin Beneventum, în Apulia. Acest drum conducea înspre localitățile actuale Arpaja și Montesarchio, printr-o vale mlăștinoasă înconjurată de coline împădurite înalte și abrupte, accesibilă doar prin niște defilee înguste care mărgineau intrarea și ieșirea. Aici, samniții așteptau în ambuscadă. Romanii au intrat în vale fără să fi întâlnit vreun obstacol; ieșirea era însă baricadată și puternic apărată; retrăgându-se, ei vor găsi și intrarea închisă într-un mod similar și, concomitent, pe înălțimi au apărut cohortele samnite. Au înțeles prea târziu că se lăsaseră păcăliți de o stratagemă militară și că samniții nu-i așteptau la Luceria, ci în pasul de la Caudium. Au atacat, dar fără speranță și fără un plan preconcepțuit; total incapabilă de manevră, armata romană a fost înfrântă, practic, fără luptă. Generalii romani au capitulat. Numai o retorică naivă a putut pretinde că generalul samnit a trebuit să se decidă fie pentru eliberarea, fie pentru măcelărirea armatei romane; el nu putea să acționeze mai înțelept decât să accepte capitularea și să facă prizonieră armata dușmană, care reprezenta întreaga forță militară activă a comunității romane în momentul acela, împreună cu cei doi comandanți supremi. În acest fel, calea spre Campania și Latium ar fi fost deschisă și, în condițiile date, în care volscii și hernicii, ca și majoritatea latinilor, l-ar fi primit cu brațele deschise, existența politică a Romei ar fi fost serios primejduită. Dar, în loc să acționeze și să încheie o alinață militară, Gavius Pontius – fie că a împărtășit o inexplicabilă năzuință de pace a confederaților, căreia îi căzuse victimă în anul precedent Brutulus Papius, fie că nu s-a putut opune partidei obosite de război – a considerat că poate fructifica această victorie excepțională soluționând întregul conflict printr-o pace echitabilă. Condițiile stipulate au fost destul de moderate: Roma să dărîme cetățile Cales și Fregellae, întemeiate contrar prevederilor tratatului, și să reînnoiască alianța cu Samnium în aceiași termeni. După ce romanii au scris la aceste condiții și au fost desemnați 600 de ostatici din rîndul cavaleriei drept garanție pentru îndeplinirea lor, cărora li se adăuga cuvîntul tuturor ofițerilor de stat-major, armata romană a fost eliberată, nevătămată, dar dezonorată, întrucît samniții, amețiți de victorie, nu s-au putut abține de a nu impune inamicului detestatul gest de depunere a armelor și trecerea pe sub jug. Numai că senatul roman, fără a ține seama de jurămîntul ofițerilor și de soarta ostaticilor, a anulat tratatul și s-a mulțumit să-i predea pe cei care-l încheiaseră, ca fiind personal responsabili de îndeplinirea

lui, în mîinile inamicului. Istoria imparțială nu trebuie să se preocupe dacă, în această situație, cazuistica avocaților și preoților Romei a urmărit litera legii sau dacă aceasta a fost încălcată de decretul senatului ; din punct de vedere uman și politic, romanii nu pot fi învinuiți. Dacă, după dreptul public roman formal, generalul putea sau nu să încheie pacea fără obținerea ratificării din partea cetățenilor e o problemă care nu prezintă un interes deosebit ; în spiritul și practica constituției era foarte precis stabilit că, la Roma, fiecare convenție de stat, care nu era de natură pur militară, intra în competența autorităților civile și că un general care încheia pacea fără însărcinare din partea senatului și a adunării poporului își depășea autoritatea. Eroarea generalului samnit de a fi oferit generalilor romani alegerea între salvarea armatei și depășirea autorității lor a fost mai mare decît vina celor romani de a nu fi avut mărinimia să refuze categoric orice propunere de acest gen. Neratificarea unei asemenea convenții din partea senatului roman a fost așadar corectă și necesară. Nici o mare națiune nu renunță la ceea ce deține decît sub presiunea unor constrîngerii extraordinare, toate tratatele care fac concesii fiind o recunoaștere a acestora, dar neconstituind obligații morale. Dacă o națiune consideră o datorie de onoare să anuleze tratatele rușinoase cu ajutorul armelor, cum i s-ar putea impune atunci onoarea de a respecta cu răbdare un asemenea tratat ca acela de la Caudium, la care un general nenorocos a fost silit, într-un moment în care rușinea recentă îi inflăcăra, iar vigoarea națiunii nu era încă zdrobită.

În felul acesta, tratatul de pace de la Caudium nu a instaurat pacea la care au aspirat necugetat entuziaștii ei din Samnium, ci numai război și iarăși război, purtat de ambele părți cu îndîrjire sporită din cauza ocaziei irosite, violării unui angajament solemn, onoarei militare pîngărite, camarazilor care fuseseră abandonați. Ofițerii romani predați nu au fost primiți de către samniți, prea mărinimoși, pe de o parte, pentru a-și îndrepta răzbunarea împotriva acestor nenorociți, pe de alta, din cauza faptului că ar fi recunoscut astfel că tratatul îi obliga numai pe cei care juraseră, și nu statul roman însuși. Generoși, i-au cruțat chiar și pe ostatici, a căror viață le aparținea în baza legii războiului, și au preferat să reînceapă imediat lupta. Luceria a fost ocupată. Fregellae a fost atacată prin surprindere (434, 320) înainte ca romanii să-și fi reorganizat armata aflată în debandadă ; ceea ce s-ar fi putut realiza dacă avantajul ar fi fost fructificat ne-o dovedește trecerea satricanilor de partea samniților. Dar Roma era paralizată numai pentru moment, nu slăbită ; rușinați și plini de îndîrjire, romanii vor mobiliza toate mijloacele lor umane și materiale și-l vor numi pe experimentatul Lucius Papirius Cursor, distins atît ca soldat, cît și ca general, în fruntea noii armate. Aceasta a fost divizată ; o parte străbătu Sabina și litoralul adriatic pînă la Luceria, cealaltă se îndreptă prin Samnium, către aceeași destinație, împingînd, datorită unor lupte norocoase, armata samnită în fața ei. Joncțiunea a avut loc sub zidurile Luceriei, al cărei asediu a fost cu atît mai îndîrjit, cu cît aici erau închiși cavalerii romani. Apulii, mai ales arpanii, au oferit un ajutor prețios, îndeosebi prin procurarea de provizii. După învingerea samniților în bătălia pentru despresurarea cetății, Luceria se va preda romanilor (435, 319) ; Papirius a avut dubla satisfacție de a elibera

camarazii considerați ca și pierduți și de a răspunde garnizoanei samnite din Luceria pentru umiliința de la Caudium. În anii următori (435-437, **319-317**) războiul s-a desfășurat nu atât pe teritoriul țării samnite, cât în ținuturile vecine. Romanii îi vor pedepsi mai întâi pe aliații samniților din ținutul apulic și frentanic și vor încheia noi convenții cu teanii apulici și cu canusinii. Concomitent, a fost readus sub ascultare Satricum, aspru pedepsit pentru trădare. După aceea, războiul s-a deplasat spre Campania, unde romanii vor cuceri Saticula (poate S. Agata de' Goti), cetate de la granița cu Samnium (438, **316**). Din acest moment însă, sorții războiului păreau să li se întoarcă din nou împotriva. Samniții i-au atras de partea lor pe nucerini (438, **316**) și, curînd după aceea, pe nolani ; pe Lirisul superior soranii vor alunga chiar și garnizoana romană ; ausonii se pregăteau de revoltă, amenințînd importantul Cales ; chiar și la Capua, partida opusă Romei se agita cu violență. O armată samnită a pătruns în Campania și s-a așezat în fața orașului, în speranța că va oferi partidei naționale, prin vecinătatea ei, un ascendent (440, **314**). Dar Sora a fost atacată imediat de către romani și recucerită, după ce o armată samnită care îi venise în ajutor a fost învinsă (440, **314**). Mișcările din rîndul ausonilor au fost reprimite cu cruzime înainte de a se fi declanșat răscoala și, concomitent, a fost desemnat un dictator special pentru a conduce procesele politice împotriva conducătorilor partidei samnite din Capua. Cei mai iluștri membri ai acestui partid au preferat călăului roman moartea voluntară (440, **314**). Armata samnită din fața cetății Capua a fost învinsă și silită să se retragă din Campania ; urmărindu-și inamicul pas cu pas, romanii au traversat Munții Matese și s-au așezat, în iarna anului 440 (**314**), în fața capitalei Samniumului, Bovianum. Nola a fost astfel abandonată de aliații săi ; romanii au fost destul de inspirați cînd, printr-o convenție foarte favorabilă, asemănătoare celei încheiate cu napolitanii, au despărțit pentru totdeauna orașul de partidul samnit (441, **313**). Fregellae, cea mai importantă cetate de pe Liris, care ajunsese după catastrofa de la Caudium în mîinile partidei antiromane, a fost în sfîrșit cucerită, după opt ani de stăpînire samnită ; două sute de cetățeni, cei mai notabili din rîndurile partidei naționale, au fost aduși la Roma, unde au fost decapitați în for, pentru a servi ca exemplu și avertisment tuturor patrioților, oriunde s-ar fi agitat. Prin aceasta, Apulia și Campania au intrat în stăpînirea romanilor. Pentru consolidarea și stăpînirea perpetuă a teritoriului cucerit, între anii 440 și 442 (**314-312**) au fost întemeiate o serie de fortărețe: Luceria în Apulia, unde, datorită poziției sale izolate și expuse, a fost incartiruită o jumătate de legiune, apoi Pontiae (insulele Ponza), pentru a garanta siguranța cursurilor de apă din Campania ; Saticula, pe granița campano-samnită, bastion împotriva Samniumului ; în sfîrșit, Interamna (lîngă Monte Cassino) și Suessa Aurunca (Sessa) pe drumul care duce de la Roma la Capua. Garnizoane au fost plasate, de asemenea, la Calatia, Sora și alte puncte de importanță militară. Drumul dintre Roma și Capua, care a fost pietruit de cenzorul Appius Claudius în anul 442 (**312**) și îndiguit în zona mlaștinilor pomptine, a definitivat consolidarea cuceririi Campaniei. Intențiile romanilor deveneau din ce în ce mai vizibile ; era în joc supunerea Italiei, înșesată tot mai mult de sistemul roman de fortărețe și